

TEODICEJSKA MISAO SV. TOME U »CRKVI U SVIJETU«

Juraj Božidar Marušić

U *Crkvi u svijetu*, broj 1/1975. (str. 73—78) — u rubrici »Razgovori« — objavljen je kritički prilog Tome Vereša *Toma Akvinski u »Crkvi u svijetu«*.

Autor navodi kronološkim redom naslove deset članaka »u kojima se njihovi pisci na ovaj ili onaj način suočavaju u Tominom mišlju« (75), te primjećuje, kako od tih članaka »većina... se bavi 'teodicejskim problemom' (Kusić, Marušić, Budrović)« (76).

I. Autokritički poticaj razvoju teodicejske misli

1. Nadovezujući na navedenu svoju primjedbnu, autor opaža, kako se dobiva dojam »kao da je naglašena prisutnost teodicejske tematike uvjetovana specifičnim domaćim prilikama (...), pa se racionalnom ateizmu želi suprotstaviti racionalan teizam (76).

Tu bih se pridružio »razgovoru« s primjedbom, da tematika mog pisanja u »*Crkvi u svijetu*«, o kojem je riječ, nije nikako bila uvjetovana apologetski, nego autokritički.

Jer i suvremeni teisti su djeca svog (racionalističkog!) vremena, pa će, mislim, Objavi biti sve potrebija ne samo što vrednija racionalna etičko-humanistička nego i racionalna teističko-teodicejska preambula.

Čini mi se, naime, da ima samo djelomičnu vrijednost u teističkom krugu dosta rašireno i prilično često opetovano mišljenje, izraženo, recimo, riječima jednog našeg uglednog i istaknutog bibličara: »moramo imati na pameti da čovjeka današnjice ne zanimaju toliko ontološko-metafizička pitanja nego funkcionalno-egzistencijalna (...). Zato i filozofski dokazi Božje opstojnosti, 'putovi k Bogu', nekad prihvatljivi i uvjerljivi, danas se otkrivaju kao nedovoljni, iako ostaju valjani.¹

U tri posljednje navedene riječi ima, čini mi se, bar s obzirom na suvremenu teodicejsku znanost, podosta nerealnog optimizma, euforije, što, mislim, može djelovati prilično destimulativno na napore oko daljnjeg razvoja teodicejske misli, gdje, i prema nauci I. vat. koncila i prema samoj naravi tijeka svake multotrpne racionalne spoznaje, ne bi trebalo biti euforičnog zastoja — da bi se, uz etičko-humanističku (funkcionalno-egzistencijalnu) teoriju i praksu, koje svakako imaju prioritet, dobila i što čvršća *druga glava mosta*, preko kojeg će, mislim, sve više i nezaobilazno voditi putovi Objave k suvremenom čovjeku.

Ali, teodicejska euforičnost, ako je ima, može biti nepoželjna i za ekumensko kretanje i otvaranje, osobito s obzirom na ateističkog partnera, jer ona teističkog partnera, makar kako psihološki spremna, taktična, uljudna i ljubazna, recimo baš bratski i drugarski ljudskog, može, logi-

¹ Celestin Tomić, *Svjedočenje vjere u času »Božje smrti«*, *Crkva u svijetu*, 1/1975, str. 53.

kom same stvari (makar i podsvjesno), nadahnuti nerealnom nesksomnošću, što može ići na štetu dijaloga uopće.

2. Pristupivši pak konkretnije svojoj »raščlambi... pisanja« (73) o Tomi Akvinskom u *Crkvi u svijetu*, autor za mene kaže, da sam »u svoja dva članka više zaokupljen posuvremenjivanjem Tomine teodicejske misli u odnosu na novovjeke fizikalne teorije« (76).

To, međutim, tako naglašeno rečeno, ne stoji, jer sam primarno zaokupljen raščišćavanjem odnosa teodicejske misli Tome Akvinskog prema nekim od najosnovnijih stajališta i postavki u nekih uglednih suvremenih teodicejskih pisaca (u svijetu i u nas), te nastojanjem da se u procesu tog raščišćavanja pokušaju uočiti eventualne slabosti na filozofskom polju i u Tome i u prije spomenutih pisaca, a tek onda, ako se te slabosti uspiju sanirati na filozofskom polju, pomisliti i na pokušaj posuvremenjivanja teodicejske misli u odnosu na neke suvremene fizikalne teorije.

II. Podjela rada može donijeti koristi i tomizmu

Jedan od deset spomenutih članaka u *Crkvi u svijetu*, o kojima govori Vereš, jest i prilog Jakova Jukića *Hrvatski dominikanci svojemu Naučitelju*; to je kritički prikaz knjige *Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskog* (tiskane prošle godine u Zagrebu).

Tu Jukić u okviru svojih općih misli o suvremenom tomizmu kritički opaža, kako »su mnogi suvremeni tomisti postali isključivo specijalisti za tekstove sv. Tome — neke vrste egzegete njegove ostavštine — a ne univerzalni poznavaoči mudrosti i znanosti svojeg vremena i njihovi oduševljeni tomistički interpretatori (...) nemoćni domisliti tomistički sustav u novom načinu i primjerenijem izrazu.«²

Ali, u drugu ruku, taj isti pisac, izražavajući vrlo povoljan sud o Vereševu prijevodu nekih odabranih tekstova Tome Akvinskog, objavljenih u spomenutom Zborniku, kaže kako nam je »prije svih spekulacija potreban jasan, suvremen i dobar prijevod i komentar Tominih djela (...). Zato je doprinos prevodioca i pisca komentara Tome Vereša (...) najveći u ovom Zborniku.«³

S tim se treba složiti: da dobar prijevod, ako je učinjen, ostaje dobra i korisna stvar, sve ako se i dogodi da neki prevodilac-pisac ne dospije (zbog bilo kakvih razloga) da pođe i dalje, te se uvrsti u broj onih koji su »univerzalni poznavaoči...«.

U tom smislu, čini mi se, trebalo bi shvatiti, recimo, i ovakvu misao Jukića, da »možda više tomizma ima u... Chardina, negoli u Garrigou-Lagrangea...«,⁴ za koju Vereš kaže da je njom »oduzet« (77) te

² Jakov Jukić, *Hrvatski dominikanci svojem naučitelju*, *Crkva u svijetu*, 2/1974, str. 192.

³ Isto.

⁴ Isto.

piscu želi »čestitati na odvažnosti kojom je izrekao ovu paradoksalnu tvrdnju« (isto).

Naime, makar uzmemo da se možda Garrigou-Lagrange nije uvrstio u gore spomenute »universalce«, njegova egzegeza Tominih tekstova ostaje svakako vrijedna stvar i, po mom mišljenju, vrlo vrijedna pomoć i eventualnim budućim »universalcima« i sadašnjim i budućim prevodiocima Tominih tekstova.

Uzged rečeno, meni se čini da navedena paradoksalna tvrdnja na račun Garrigou-Lagrangea, s obzirom na odnos Toma-Chardin, može poslužiti kao vrijedan poticaj za istraživački rad, kakav se, možda ne manje, nalazi i u riječima onih koji kažu, kako po Chardinu »između materije i duha nema stvarne razlike«⁵ ako bi to potonje sasvim i općenito stajalo, tad bi, mislim, Chardin u pitanju opstojnosti Božje bio tako daleko od Tome, koliko je uopće moguće da nešto, po Tominoj metafizici, bude od nečega daleko; još veća daljina bi se mogla naći tek između ništa i nešto.

U svakom slučaju, čini mi se vrijednim i prikladnim, da se baš oslonom na spomenuti i vrlo povoljno ocijenjeni Verešev prijevod i komentar odabranih tekstova Tome Akvinskog, pokuša »raščlaniti« nešto od onoga što se o Tomi pisalo u *Crkvi u svijetu*, i to baš o Tominim teodicejskim mislima. To je svrha ovog mog priloga.

III. »Drugi put« (secunda via) Tome Akvinskog, prema prijevodu i komentaru Tome Vereša — u bitnom raskoraku sa smislom tog istog »drugog puta«, prema shvaćanju nekih uglednih pisaca u *Crkvi u svijetu*.

Od svih pet Tominih teodicejskih »putova« (quinquae viae) što ih je preveo Tomo Vereš, donosim ovdje samo »drugi« (secunda via), jer je o tomu bila poglavito riječ u teodicejskom dijalogu u *Crkvi u svijetu*.

Evo dakle potpunog teksta »drugog puta« (secunda via) Tome Akvinskog, u prijevodu i komentaru Tome Vereša:

»Polazište drugog puta je pojam proizvođačelja (bilj. 91). Ustanovljujemo naime da u ovome svijetu osjetilnih bića postoji sustav (ordo) proizvođačelja, ali ne opažamo, niti je to moguće, da nešto bude proizvođačelj samoga sebe, jer bi tada moralo postojati prije sebe, a to je nemoguće.

Ali sustav proizvođačelja ne može ići u beskraj. Naime, u sustavu međusobno ovisnih proizvođačelja prvi član je uzrok posrednog, a posredni posljednjeg bez obzira na to ima li više posrednih proizvođačelja ili je samo jedan (bilj. 92). Ukloni li se pak uzrok, uklanja se i učinak. Prema tome, kad u sustavu proizvođačelja ne bi postojao prvi član, ne bi bilo ni posljednjega ni posrednog. Ali, kad bi sustav proizvođačelja išao u beskraj, onda ne bi postojao iskonski proizvođačelj, a dosljedno tome ni posljednji učinak ni posredni proizvođačelji. A to je, očigledno, u raskoraku sa zbiljom (falsum). Prema tome, nužno moramo tvrditi da postoji neki iskonski proizvođačelj, kojega svi ljudi nazivaju Bogom.«⁶

⁵ *Crkva u svijetu* 2/1971, str. 98.

⁶ Toma Akvinski — Tomo Vereš, *Suma teologije (I dio, Predgovor, Pitanje 1 i 2)*, Zbornik u povodu 700. obljetnice smrti sv. Tome Akvinskoga, Zagreb, 1974, str. 285.

Prva bilješka uz navedeni tekst (broj 91) govori o tome, zašto je za prijevod Tomina termina »causa efficiens«, umjesto dužeg »proizvodni uzrok«, bolje reći »proizvoditelj«.7 Drugu pak bilješku (broj 92) donosim u cjelini:

»Treba naglasiti da je riječ o sustavu međusobno ovisnih proizvođača, a ne o njihovu pukom, posve izvanjskom nizu ili slijedu. Beskrajnost izvanjskog niza ili slijeda Toma, s nekim drugim misliocima, smatra mogućim. O toj razlici vidi: I, 46, 2, 7m«8 (potcrtao autor).

Na žalost, nema Vereševa prijevoda Tomina teksta na koji upućuje ono Vereševo »vidi«, pa ću ja sam donijeti ono što mi se čini bitnim iz tog podosta dugačkog teksta:

»S tvornim uzrocima (Toma: *causis efficientibus* — Vereš bi rekao: proizvođačima) nije moguće ići u beskrajnost per se (...) kao kad je kamen giban od štapa, štap od ruke, i tako u beskrajnost.

Ali per accidens ići u beskrajnost s radnim uzrocima (Toma: *causis agentibus*) ne smatra se nemogućim (...) kao što majstor per accidens radi mnogim čekićima, jer se jedan poslije drugoga lomi. *Akcidentalno* je dakle ovomu čekiću da radi poslije rada drugog čekića. Na sličan način *akcidentalno* je ovomu čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga: rađa, naime, ukoliko je čovjek, a ne ukoliko je sin drugoga čovjeka (...) Zbog toga nije nemoguće da se čovjek rađa od čovjeka od beskrajnosti.«9

(Evo, s moje strane, i analogan tekst iz druge Tomine *Sume*, S. c. *Gent.*, II, 38: »Da li jest ili nije Sokratov otac i sam nečiji sin, to je *akcidentalno* — ali nije *akcidentalno** to što je štap, ukoliko giba kamen, i sam giban od ruke: jer giba /kamen/ ukoliko je i sam giban /od ruke/«).

Vrijedno je kazati još i ovo, da Toma u svojoj drugoj *Sumi* (S. c. *Gent.*, II, 38) onaj niz prikazan slikom sin-otac-djed naziva nizom *sukcesivno* djelujućih uzroka, a onaj drugi, kamen-štap-ruka, nizom *simultano* djelujućih uzroka («*causae non simul agentes*« — »*causae simul agentes*«).

* * *

Jesu li prije navedeni Verešev prijevod i komentar »drugog puta« Tome Akvinskog dobri?

Mislim da na to pitanje treba odgovoriti: i prijevod i komentar višestruko su i u bitnim stvarima pogrešni — ako je dobro i ispravno shvaćanje Tomina »drugog puta« kod mojih subesjednika u teodicejskom dijalogu u *Crkvi u svijetu*.

1. Moji su subesjednici u spomenutom dijalogu dr. Kusić i dr. Budrović, ali počeo ću s jednim uglednim piscem van tog dijaloga, jer sam Kusić na njega upućuje¹⁰ kad govori o stvari o kojoj je riječ. Naime, dr. Vilim Keilbach u svom djelu *Problem Boga u filozofiji* (Zagreb 1944) svoj drugi po redu argumenat za opstojnost Božju, onaj »iz uzročnosti u svi-

7 Isto.

8 Isto.

9 *Summa theol.*, I, q. 46, a. 2, 7m.

* Sve što je u ovom momu prijevodu Tominih tekstova na bilo koji način potcrtao, ja sam potcrtao.

¹⁰ Dr. Ante Kusić, *Nenužnost svijeta i razumsko argumentiranje o Božjoj opstojnosti*, Crkva u svijetu, 2/1967, str. 61.

jetu...«, zasniva na nizu »slučajno poredanih uzroka« (107), ali ne kaže (tj. niti tvrdi niti poriče) da li taj svoj postupak smatra suglasnim s »drugim putem« Tome Akvinskog. Tu svoju nedoumicu Keilbach čak izričito potvrđuje kad kaže: »Kod Tome još ne nalazimo terminologiju, koja razlikuje između bitno i slučajno poredanih uzroka« (110).

Ako bi stvar tako stajala, tad bi bio sasvim pogrešan prije (pod brojem 92) navedeni Verešov komentar, koji kaže, da Toma razlikuje sustav međusobno ovisnih proizvođača od pukog, posve izvanjskog niza ili slijeda takvih proizvođača, i ta pogreška bi bila bitne naravi, jer Verešovo razlikovanje kaže, da Toma dopušta beskrajnost drugog od dvije gore navedene vrste nizova, a prvog ne.

Ali i u samom tekstu Tomina »drugog puta« Tomine riječi: »Invenimus enim in istis sensibilibus esse ordinem causarum efficientium« — bile bi jednostrano, i u tom smislu pogrešno, prevedene s Vereševim: »Ustanovljujemo naime da u ovome svijetu osjetilnih bića postoji sustav (ordo) proizvođača«.

2. Mislim da je dr. Kusić Keilbachovu nedoumicu čak riješio na taj način, što smatra da »ordo« u Tominu »drugom putu« znači¹¹ niz »per accidens« poredanih uzroka:

»Ona druga vrsta uzroka — 'causae agentes... per accidens in infinitum' označavale bi beskonačan niz (...) tvornih uzroka koji (...) nastupaju 'per accidens' (...) jedan poslije drugoga. Takav niz može biti beskonačan ako već postoji 'Majstor' koji im omogućava 'prigodno' nastupanje jednog iza drugoga, i koji je izvan njihova vremenski obilježenog kruga. Bez takva 'Majstora' ili — u našem slučaju — Neprouzročnog Uzroka, Boga, ne bi uopće moglo doći do razjedinjenosti među članovima povezane trijade u kojoj je 'prvi član uzrok srednjega i srednji uzrok zadnjega, bilo da je srednjih članova mnogo ili samo jedan' Summa theologiae, q. II, a, III.«¹²

Dakako, taj Kusićev posljednji citat je iz Tomina »drugog puta«, pa kad bi bilo točno to što kaže Kusić, onda bi bio bitno pogrešan ovaj prijevod Vereša: »U sustavu međusobno ovisnih proizvođača prvi član je uzrok posrednog, a posredni posljednjeg, bez obzira na to ima li više posrednih proizvođača ili je samo jedan (...). Ali, kad bi sustav proizvođača išao u beskraj, onda ne bi postojao iskonski proizvođač, a dosljedno tome ni posljednji učinak ni posredni proizvođači«.

Drugim riječima, Kusić (Vereševom terminologijom!) kaže, da Toma u svom »drugom putu« ne dopušta *sebidostatnu* (autosuficientnu) beskrajnost onoga »sustava međusobno ovisnih proizvođača«, ali da dopušta *beskrajnost* tog sustava ako je on *ovisan* o onom *iskonskom proizvođaču* — pa bi, prema tome, bio bitno pogrešan prijevod Vereša, koji kaže

¹¹ I dr. Dominik Budrović drži, da »ordo« u Tominu »drugom putu« znači niz sukcesivno djelujućih uzroka (vidi njegov članak: *Osvrt na članak »Magistralna dilema moguće beskonačnosti ili nužnog početka niza srednjih uzroka u suvremenoj teodicejskoj nauci u sv. Tome«, Crkva u svijetu, 1/1968, str. 64*); na taj članak odgovorio sam u svom članku: *Povijesna sjećanja i aktualna razmišljanja pred jednim značajnim teodicejskim torzom sv. Tome, Crkva u svijetu, 1/1974, str. 182—184*.

¹² Kusić, isto, str. 60—61.

da *beskrajnost* tog istog sustava znači *nepostojanje* iskonskog proizvođitelja.

A stvar postaje u neku ruku još ozbiljnijom, kad prevodilac sam za sebe kaže: »U prevodenju sam se držao Tominog načela da treba sačuvati misao izvornog teksta, a mijenjati način izražavanja...«¹³

IV. Od onoga što je Toma rekao do onoga što je htio reći

Makar je smisao »drugog puta« Tome Akvinskog bio glavni predmet dijaloga o teodicejskim mislima Tome Akvinskog u *Crkvi u svijetu*. Vereš se u svojoj kritici na to nije obazirao.

Čini se da bi to moglo biti zbog ovoga: što je držao, da će prostor jednog kratkog kritičkog osvrtu biti bolje iskorišten, ako se primarno svrati pozornost na ono što je Toma u cjelini *htio reći*,¹⁴ makar nije u pojedinostima rekao, ali stoji iza upotrebljenih riječi, za one koji to znadu shvatiti.

To je doista snažan poticaj kritiziranim piscima da pokušaju dosegnuti dublji smisao Tomine sinteze čitajući »između redaka« — ali, meni se čini, takva kritičarska metoda pretpostavlja točno čitanje »redaka«, a uspoređujući »drugi put« Tome Akvinskog u svojem prijevodu i komentaru, sa shvaćanjem smisla najosnovnijih postavki tog istog »drugog puta« kod kritiziranih pisaca, mogao je, mislim, biti potaknut da se nekom riječju *svoje kritike* (ili »autokritike«, rekao bih, kad ne bi bilo poznato moje stajalište u toj stvari!) bar pokuša odužiti svojem kritičaru, Jukiću, koji je, kako sam to na početku naveo, rekao da je »prije svih spekulacija potreban jasan, suvremen i dobar prijevod i komentar Tominih djela«.

CVIJEĆE

S a n d r a

Latica za laticom odlazi
u nepovrat.
Cvijet za cvijetom vene...
I nikada više,
iako će ga biti još,
to neće biti isto
cvijeće.

¹³ Toma Akvinski — Tomo Vereš, isto, str. 245.

¹⁴ Usporedi: Tomo Vereš, *Toma Akvinski u »Crkvi u svijetu«, Crkva u svijetu*, 1/1975, str. 77—78.